

Andreas Dijkzeul

Nogmaals dezelfde

Over *Anomalie* van Hervé Le Tellier

*Andreas Dijkzeul studeerde Franse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Utrecht en was daarna geruime tijd werkzaam in het onderwijs. Sinds het voltooien van de opleiding literair vertalen aan de Vertalersvakschool in Amsterdam werkt hij fulltime als vertaler. Hij vertaalde o.m. werk van Antoine Leiris, Hervé Le Tellier, Pierre Lemaitre, Elisa Shua Dusapin en Victoria Mas. In 2022 werd hij zowel met *Anomalie* van Hervé Le Tellier (Xander) als met de historische roman *Het bal der gekken* van Victoria Mas (Spectrum) genomineerd voor de Europese Literatuurprijs. 'Nogmaals dezelfde' was zijn bijdrage aan de Vertalersgeluktournee 2022 en verscheen eerder op de website van het Nederlands Letterrenfonds.*

*Hervé Le Tellier is wetenschapsjournalist en taalkundige. Hij publiceerde meer dan twintig boeken. Met *L'Anomalie* won hij de prestigieuze Prix Goncourt 2020 en had hij een ware bestseller: er zijn in Frankrijk meer dan een miljoen exemplaren van verkocht. *Anomalie* is het eerste boek van Le Tellier dat in Nederlandse vertaling is gepubliceerd.*

Nogmaals dezelfde Over *Anomalie* van Hervé Le Tellier

Een lijnvlucht van Parijs naar New York raakt in hevige turbulentie verzeild, maar komt uiteindelijk veilig aan. Door een mysterieus fenomeen, waarnaar de titel van het boek verwijst, komt diezelfde vlucht drie maanden later nogmaals aan, onder dezelfde omstandigheden en met dezelfde passagiers, waardoor deze nu allemaal een dubbelganger hebben. Sciencefiction dus, zou je denken. De auteur gebruikt dit gegeven echter om aan de hand van elf personages – waaronder een huurmoordenaar, een Nigeriaanse popster, een oudere architect en zijn veel jongere vriendin, een achtjarig meisje en een onbekende schrijver-vertaler die een onverwachte bestseller schrijft, getiteld *Anomalie* – uiteenlopende thema's te behandelen als identiteit, religie, politiek, globalisering, populisme en de grenzen

van de technologische vooruitgang.

Toen me werd gevraagd deze Prix Goncourt-winnaar van 2020 te vertalen, kon ik natuurlijk geen nee zeggen. Wel besepte ik al snel dat het geen eenvoudige klus zou worden. Hervé Le Tellier is naast schrijver, linguïst en wiskundige ook de voorzitter van Oulipo (Ouvroir de littérature potentielle), de in 1960 opgerichte groep van schrijvers en wiskundigen, waarvan de leden er een spel van maken literaire werken te creëren die aan bepaalde voorschriften en beperkingen gebonden zijn. Een van de bekendste voorbeelden hiervan is de roman *La disparition* van Georges Perec (in het Nederlands vertaald als *'t Manco* door Guido van der Wiel), die is geschreven zonder de letter e te gebruiken. *Anomalie* is geen oulipiaans werk in de strikte zin van het woord, maar het speelse aspect is overal aanwezig. Een spel met taal, stijl en genre, maar ook een spel met de lezer, via de talloze verwijzingen naar literatuur, religie, filosofie, film, muziek, etc. Genoeg dus om als vertaler je tanden in te zetten.

Stijl

Een vertaler dient de stijl van een werk zo goed mogelijk weer te geven. In het geval van *Anomalie* heeft ieder hoofdstuk zijn eigen stijl. Zo lezen de hoofdstukken over een gevoelsarme huurmoordenaar als een Amerikaanse detective in de stijl van Raymond Chandler, die over de relatie tussen een oudere architect en zijn veel jongere vriendin als een psychologische roman, die over de ontluikende romance tussen twee wetenschappers als een liefdesverhaal. Bovendien maakt de schrijver gebruik van brieven, e-mails, gedichten, interviews, krantenartikelen en songteksten.

Intertekstualiteit

Oulipo telde naast Perec ook Italo Calvino en medeoprichter Raymond Queneau onder haar leden. Het is dan ook niet toevallig dat *Anomalie* is doorspekt met verwijzingen naar en citaten van deze en andere schrijvers en dichters. Zo zijn de titels van de drie delen van het boek ontleend aan gedichten van Raymond Queneau. Het was een soort zoekspelletje om zoveel mogelijk van deze en andere verwijzingen op te sporen, in het frustrerende besef dat ik ze waarschijnlijk niet allemaal heb kunnen vinden. De Nederlandse lezer zal hoe dan ook minder verwijzingen naar de Franse cultuur opmerken dan de Franse lezer. De zin: Alle kalme vluchten lijken op elkaar, iedere turbulente vlucht is dat op zijn eigen manier, zal bij veel Nederlandse lezers een lampje doen branden, maar dat deze zin ook verwijst naar het vorige boek van Le Tellier, *Toutes les familles heureuses*, zal bij weinigen bekend zijn, ook al omdat het (nog) niet in het Nederlands is vertaald. Eigenlijk vormde die intertekstualiteit niet het grootste probleem. Ook als de lezer niet alle verwijzingen ontdekt, valt er nog meer dan genoeg te genieten. Nee, dan de woordspelingen.

Woordspelingen

Bij monde van zijn alter ego, de schrijver-vertaler Victor Miesel, geeft Hervé Le Tellier de vertalers een compliment. Hij laat Victor zeggen dat vertalen een kunst is, en dat vertalers ook schrijvers zijn. Dat is erg aardig van Le Tellier, maar het heeft hem er niet van weerhouden hen met een flink aantal problemen op te zadelen, naar eigen zeggen mede omdat hij nooit heeft kunnen vermoeden dat het boek zo'n gigantisch succes zou hebben en in meer dan veertig talen zou worden vertaald.

Als Ilena Leskov, de Russische, met een Russisch accent sprekende vriendin van Victor Miesel, hun relatie verbreekt, hoort hij haar tot zijn verbazing zeggen dat ze al tijden een minnaar heeft, *qui m'abaisse bien, lui*, die me wél goed vernedert. Ze bedoelt: *qui me baise bien, lui*, die me wél goed neukt. Na allerlei variaties op thema's als laat komen – laatkomen, wel kom – welkom, bedacht ik dat neuken – verneuken het dichtst bij de Franse betekenis kwam. Ik doorzocht het Van Dale rijmwoordenboek op woorden met de uitgang -iever, en koos uit de resultaten voor creatiever: iemand die me creatief verneukt – creatiever neukt, nadat actiever, intensiever, inventiever (en vooral innovatiever...) waren afgevallen.

Soms gaat het makkelijker. Victor Miesel heeft vlak voor zijn zelfmoord een boek geschreven waarmee hij postume roem verwerft. De titel: *Anomalie*. Ilena Leskov, inmiddels zijn ex-vriendin, werpt zich op als officieuze weduwe, met als argument dat de titel van het boek een anagram is van het Latijnse zinnetje *Amo Ilena*, ik houd van Ilena. Wat was ik blij dat mijn uitgever de Franse titel *L'Anomalie* (op het lidwoord na) heeft overgenomen. Mijn Spaanse, Italiaanse en Engelse collega's (*La anomalía*, *L'anomalia*, *The Anomaly*) zullen het een stuk moeilijker hebben gehad. Maar als je er als vertaler in dit soort gevallen echt niet uitkomt, kun je

altijd nog een truc gebruiken: ‘de Franse titel, *L’Anomalie* is een anagram van *Amo Ilena L.*’ Probleem opgelost.

Een laatste voorbeeld: Médoc is naast een wijnsoort ook de informele term voor medicijn. Victor heeft al een paar glazen haut-medoc op en zegt: ‘Je suis sous haut-médoc’, een woordspeling op het onder invloed van wijn en medicijnen zijn. Dat werd: ‘Ik ben onder invloed van de medocatie’. Gelukkig wordt er in dat fragment expliciet aan ‘de flauwe woordspeling’ gerefereerd, zodat de vertaler er goed mee wegkomt.

De zandloper

Tenslotte het mysterieuze einde van het boek. Op een gegeven moment vallen er letters weg, in het begin kunnen de woorden nog wel gereconstrueerd worden, maar de regels versmallen zich in de vorm van een zandloper en de betekenis van de woorden is niet meer te herleiden, tot aan de woorden *être, ulcérations, et, sable, fin*. Le Tellier heeft laten weten dat hij de sleutel tot de onderliggende tekst niet wil geven, dat iedereen zelf mag proberen de ontbrekende letters aan te vullen en dat het zijn vertalers vrij staat dit vertaalprobleem naar eigen goeddunken op te lossen.

Dat kan wel zo zijn, maar intussen staat er met het woord *ulcérations* wel een duidelijke verwijzing naar een gedicht van Perec, waarin hij het enige woord gebruikt dat met de elf meest voorkomende letters in de Franse taal, e, s, a, r, t, i, n, u, l, o, c, gemaakt kan worden. Zou ik ook zoiets kunnen proberen? De meest voorkomende letters in het Nederlands zijn e, n, a, t, i, r, o, d, s, l, g. Als je die door een woordgenerator haalt, blijkt daar geen woord van elf letters van gemaakt te kunnen worden. Zonder de letter g is het woord rotseiland mogelijk, maar eigenlijk zou dat nergens op slaan. Daarom besloot ik zelf een onderliggende tekst te maken en me in de vertaling te richten op de laatste woorden, *sable fin*. Fijn zand, maar het woord fin betekent natuurlijk ook ‘einde’: het verhaal is uit.

et l'éponge sale posée au bord d'un évier à Montjoux et le
vieux pneu crevé dans la cour d'un garage à Mumbai
et la tasse à café rouge de mar e l y da lam n de ctor
Mi el et l d ant n ir su la gue d'An
Va so ire de me ce ut
p vr à pe s'e e
vr à pe s'e e
ê t r e
u l c é
r a t i
o e n s
e t
s a
b l
e
f
i
n

vuile sponsje op de rand van een gootsteen in Monjoux en de oude
lekkende band op de binnenplaats van een garage in Mumbai en het
rode koffiekopje van het merk l y i de h d van ctor
Mi el en d zw rte d ant in d ng van An
Va aa g ach de s an
l ,de ij e c
ui r e t
a l s f
i j n
z a
n
d
u
i
t

Het spel met taal, stijl en intertekstualiteit in *Anomalie* maakte de vertaling ervan een uitdagende, maar ook zeer plezierige bezigheid. Bovendien is mijn algemene ontwikkeling dankzij dit boek weer een eindje opgekrikt, met name door bèta-onderwerpen als kwantumfysica, de Grothendieck-topoi en de snaartheorie. Want ook dat is vertalersgeluk: na ieder boek ben je weer wat wijzer over allerlei zaken die anders niet op je weg waren gekomen...